

Közös jelenünk árnyéka

Ress Imre: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában.
(A múlt ösvényén. Sorozatszerk. Gyáni Gábor.) Budapest, L'Harmattan, 2004. 288 old.

Ress Imre kétségen kívül meghatározó jelentőségű szakértője a történelmi Magyarországon élő déli szláv népek kutatásának a jelenkori magyar történetírásban, különösen a 19. századi fejleményekre vonatkozóan. Tanulmányai, melyek évtizedek óta sorjáznak, a magyar historiográfia forrásközeliséget és értelmezői távlatot összeegyeztető, legjobb hagyományait követve tárgyalják közös múltunk háborúkkal, konfliktusokkal, előítéletekkel és mítoszokkal olyannyira megterhelt fejezeteit. Több mint esedékesnek tarthatjuk tehát, hogy sokrétű forrás- és szakirodalmi bázisra támaszkodó, világosan megfogalmazott, körültekintő és mértéktartó írásai összegyűjtve is megjelentek könyv formában.

Az áttekinthetően és ésszerűen szerkesztett kötet tanulmányainak tematikus (és ezen belül kronologikus) rendje nagyjából hézag nélkül fedi le a horvát, a szerb és a bosnyák nemzeti fejlődés főbb politikatörténeti vonatkozásait körülbelül a reformkortól a 19. század fordulójáig. (Arra a tényre, hogy nem monografikus igényű feldolgozással van dolga, bizonyos átfedések, ismétlődések is figyelmeztetik az olvasót.) A kötet egységét azonban e formainak nevezhető szerkesztési elveken túl mélyebben rejülő közös szemléleti és ideológiatörténeti sarkpontok is biztosítják. Ress Imre ugyanis, s e mesterségbeli karakterjegyről az alcím talán többet is elárulhatott volna, nemcsak Délkelet-Európa történetével foglalkozó történész, hanem *Balkán-szakértő* is

a szó békebeli értelmében: történetszakértő, aki a magyar nemzeti fejlődés saját viszonyrendszerének alapjáról tekint a történelmi Magyarországra Délvidékére. Ress a térség nagy történelmi fordulópontjait, mindenekelőtt 1848–1849-et és 1867–1868-at a szerb és a horvát történelmi gondolkodás forrásanyagának és interpretációs hagyományának bevonásával úgy ábrázolja, hogy ez által tükröt tart a magyar multszemlélet elé is.

Az ideologikus vagy még inkább szimbolikus támpontokat a szerző határozott kézzel jelöli ki a kötet előszavában és bevezető tanulmányában (*A nemzeti legitimitáció és a magyarságkép historiográfiai elemei a horvátoknál, a szerbeknél és a bosnyákoknál*): „1990-ben a horvát állami függetlenség nyitányát [...] Jellacsics József (Jelačić) horvát bán szobrának zágrábi újrafelállítása jelezte”. (7. old.) Ress e szimbolikus gesztusban szemléletesen ragadja meg a Jugoszlávia széthullása és a Népek Tavasza között húzóódó, szakadatlan történelmi erővonalat: „az a nemzeti dezintegrálódási folyamat jutott el a végkifejletéhez, amely az 1848-as forradalmakkal vette kezdetét”. (8. old.)

Ress Imre könyvének tanulságaiból mindenekelőtt azt az alapvető belátást emelhetjük ki, hogy 1848–1849 élménye közös referenciapontként köti össze a Délvidék népeinek és a magyaroknak nemzeti történelmi nagyelbeszéléseit. A *Fiumei követek az 1825–1827. évi országgyűlésen* című tanulmány más problematikájával és főképp más, közjogi és közigazgatási alapszűrésű retorikájával kontrasztként hangsúlyozza a magyar, a horvát és a szerb nacionalizmusban 1848–1849-ben beállt alapvető fordulatot. Fontos súlyponteltolódás, hogy míg a magyar 1848 korabeli közvéleménye a maga törekvéseit természetszerűleg elsősorban a franciaországi, az itáliai és

a bécsi forradalmi megmozdulások szövegösszefüggésében értelmezte, addig 1848–1849-nek a magyar nemzeti emlékezetben – a nemzetfogalom átértelmezése, a politikai szótár átfarmálódása és a nemzeti szimbólumokban betöltött kulcsszerepe miatt – elfoglalt kitüntetett helyzetével nem a francia vagy az osztrák, hanem a szerb és a horvát 1848-as narratíva rokonítható. A francia történeti tudat számára az 1848. év csak egy a hosszú forradalmi évszázad megannyi epizódja között. Az osztrák közvélemény történeti emlékezetét pedig a forradalom 150. évfordulóján a bécsi plakátok frissítették fel óriási betűikkel: „150 Jahre Gendarmerie”..., amely a szabadság–egyenlőség–testvériség 1848-ban újrafelvett jelszavaival meglehetősen sajátos viszonyban álló osztrák intézményre utal.

A historiográfiai kérdéseket tárgyaló tanulmány előrebocsátása telitalálatnak mondható. Ress Imre bemutatja azt a Magyarországon kevésbé ismert jelenséget, hogy az utóbbi évtizedekben „a szerb történetírás jó néhány esetben visszacsúszott a történeti mítoszokra alapozott nemzeti történetfelfogás anakronisztikus modelljéhez” (17. old.), és ezzel együtt visszatért bizonyos főbiákhoz is. E félelmek jegyében a szerb történettudomány például „az 1956-os forradalmat és az 1989-es rendszerváltozást is úgy állította be, mint amelyek potenciális fenyegetést hordoznak a szerbek számára” (19. old.), és „a kurucok által állítólag lemészárolt 120 ezer szerb kérdése parlamenti interpelláció tárgyát képezte”. (22. old.)

A jelenkor történeti vitáinak bevezető taglalása szerkezetileg azért szerencsés, mert várakozásokat kelt az olvasóban, és a könyv legszakszerűbb fejtegetéseiben is átható, jó értelemben vett regényes feszültséget gerjeszt: a közös jelen a mégoly véres és sötét közös múltra is képes visszavetíteni árnyékát. Másfelől a bevezető tanulmányban Ress Imre világosan kijelöli írásainak polemikus kontextusát: kényes történeti kérdésekben higgadtan, mindkét fél érveit szem előtt tartva mérlegelő, pontosan fo-

galmazó és humornak sem híján levő debattórként lép az olvasó elé. Válasza üzenet mindkét fél túlzásai felé: a történeti Magyarország déli szláv lakosságú területeinek gyenge beágyazottságáról megfogalmazott okfejtések (pl. 62. old.) a hazai délibábos történetfelfogással szembeni intelmeknek is tekinthetők (amelyek persze kizárólag a publicisztikában vannak jelen, és a történettudományos fórumokon nem juthatnak szóhoz).

Ress Imre számára ugyanis a történeti értékítélet előzetesen vállalt vagy a kutatás során felfejtendő eszmei konstellációk függvénye is. A szerző eszmetörténeti érzékenysége a tanulmánykötet egészében következetesen érvényre jut, és jól kiegészíti a politika- és kapcsolattörténeti megközelítésmódot. A 19. századi magyar eszmetörténet iránt érdeklődő olvasó ezért számos új adalékkal találkozhat a könyvben. Megtudhatjuk, hogy a bosnyákok nagy történetírója, Safvet beg Bašagić miképpen recipiálta Asbóth János *Bosznia és a Hercegovina* című etnográfiai munkáját (23–24. old.), vagy további adalékokat olvashatunk Eötvös József *A nemzetiségi kérdés* című röpiratának korabeli szerb fogadtatásáról. (93., 172., 175. old.) A portrék közül kiemelkedik Kállay Béné, akiről az egyes tanulmányokból kerek pályakép áll össze. Rendkívül tanulságos elemzést kapunk *Magyarország a kelet és a nyugot határán* című előadásáról s arról, hogy milyen volt Kállay Eötvösre és Asbóthra visszamenő civilizációfelfogásának korabeli szerb fogadtatása. (122. old. skk.)

Az eszmetörténeti jellegű fejtegetések közül kiemelkedik a horvát és a magyar, illetve a szerb és a magyar nemzetfelfogás összehasonlító vizsgálata. *A szerb liberalizmus értékvilága* című tanulmányban Ress Imre meggyőzően mutatja be a két nemzet-szemléletet elválasztó, inherens törésvonalakat, amelyek már a fogalmak szintjén is összemérhetetlenné teszik a két nacionalizmust, és megakadályozzák a párbeszédet: „A szerb liberálisok által képviselt termé-

szetjogi nemzetfelfogás, amely a magyarországi szerbség mint nyelvi-etnikai közösség számára igényelte az önálló nemzetként való elismerést és annak természetes velejáróját, a területi autonómiát, szembeszállt a Habsburg Monarchiának a dinasztizmusban és történeti jogban gyökerező reformkísérleteivel, így a centralizmus, a föderalizmus és a hegemoniális osztrák–magyar dualizmus minden változatával”. (215. old.) E felfogás jegyében fogalmazódtak meg a szerb válaszok az „egy politikai nemzet” deáki felfogására. (216. old. skk.) Az 1868. évi magyar–horvát kiegyezés című írás körültekintően elemzi a szubdualizmus alapvető anomáliáját, vagyis a magyar 1848-as áprilisi törvények és a horvát 1861: 42. tc. közötti összeférhetlenség problémáját, amelyet az 1723. évi *Pragmatica Sanctio*-hoz való visszafordulással hidaltak át. A két törvény előtörténetéről, a magyar és a hor-

vát nemzeti és közjogi hagyomány százados alakulásáról ez esetben a kötet többi írásai adnak számot, kiegészítve ily módon egymást.

Egymással ellentétes, egymás rovására megélni és felemelkedni akaró térségi nacionalizmusok (218. old.), amelyek háttérben a közös sors közös mozgatórugója feszül: a fejlett Nyugathoz való felzárkózásigény. (223. old.) E paradox belátás Rész Imre könyvének szaktörténeti elemzéseken túlmutató, végső tanulsága. A térség, mint eddig, „változatlanul termékeny talaja a történelmi mítoszok újrateemtésének”, s ezért továbbra is közös aggodalmunk forrása a „kollektív elszámoltatás” (272. old.) újraéledésének veszélye.

GÁNGÓ GÁBOR